



<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 1, No.38, Spring 2022, pp15-34

Received: 20/04/2021 Accepted: 28/05/2022

## The Structure of *Bahare Ajam Dictionary* in Three Parts

**Abdullah Radmard\***

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran  
radmard@um.ac.ir

**Abolghasem Ghavam**

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran  
ghavamg@yahoo.com

**Saeed Khosropour**

Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran  
taranak11@yahoo.com

### Abstract

*Bahare Ajam* by Lala Tek Chand is one of the most important dictionaries in the second period of lexicography in the Indian subcontinent. The book consists of 19,729 entries and is more comprehensive in terms of words, compositions, allusions, and poetic proofs compared to the dictionaries of the former eras. The abundant use of sources and opinions for writing and commentary is a prominent feature of this dictionary. Furthermore, Tek Chand uses numerous poetic pieces of evidence in this reference book. His most important work in this field is the evidence selected from the Persian poetry until the time of *Bahare Ajam*.

Due to the great attention of the users and Persian learners of the subcontinent, this book has been published several times in seven periods, and lexicographers frequently use this reference to write books. However, contemporary dictionary scholars have not paid much attention to this book and, quoting each other, have only highlighted the general features of the book. By knowing the methods of lexicographers before Tek Chand and his contemporaries in compiling his book, one can realize the value of this author's work, which is achieved through adequate knowledge of the structures that govern *Bahare Ajam*. The structure of the dictionary is not summarized in a way that explains why the entries are arranged and how they are arranged, while it covers definition methods, phonological methods, input controls, review of the citation system, and citation and

\*Corresponding author

Radmard, A., Ghavam, A., khosropour, S. (2022). Structure of Bahar-i Ajam Dictionary in Three Sections. *Literary Arts*, 14(1), 15-34.



2322-3448 / © 2021 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).



<http://dx.doi.org/10.22108/liar.2022.126966.1966>



<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.1.2.8>

critique methods in dictionaries.

In fact, it is a dictionary consisting of macrostructures, microstructures, and middle-structures. The present study aimed to investigate the methods of selecting the entries in the macrostructure section of this dictionary. With the methods of bringing entries and recording pronunciation in the *Bahare Ajam dictionary* in the microstructure section (first part) and after stating the order, number, and percentage of each entry, it is shown that Tek selects an entry by adding a word and its related derivatives if used. Unlike today's dictionaries, the *Bahare Ajam dictionary* brings all these derivatives together based on four criteria, including entries based on one word/combination, the verbal and semantic affinity of two words/combinations, the verbal and semantic similarity of several words/combination, and entries and selection of proverbs.

Although many of the book's entries (including the separation of sub-words and many poetic combinations) do not meet today's standards, the adoption of these methods could be attributed to the poetic nature of this dictionary. The Persian students of the subcontinent who have been learning Persian could see that instead of referring synonymous entries to each other, many similar verbal and semantic items are merged into one entry so that the user could see all or most of the poetic capacities of the words and combinations together without the need to use other dictionaries. This is an accepted method (especially among subcontinental lexicographers), which should not be measured and considered flawed by today's standards.

In the second part of this research, the intervention regarding *Bahare Ajam* has been discussed. This book has numerous explanations under the entries mostly to guide the users about the type of the entries rather than identifying a specific word. Although most of these explanations are not considered to be definitions in the modern sense in classical dictionaries, they should not be overlooked and ruled out as definitions. We evaluated these explanations, which encompass several input materials. Tek uses 25 methods to bring in the entry material and identify its type. In this research, such methods were highlighted along with examples for each. In several cases, Tek introduces the entries based on usage, grammatical category, and literary features, while defining each word in some cases.

Notably, some of these entries are ambiguous for today's users (e.g., the difference between the words 'famous' and 'famous' in *Bahare Ajam*) since no explanation has been provided in this regard. It seems that the 'famous' entries of *Bahare Ajam* had been the most frequently used words and expressions of poetry until the time of the 'famous' entries in this dictionary, as well as the most commonly used words and expressions among the users. Undoubtedly, the reference to later entries is one of the few drawbacks of the inclusion of a few entries, which is quite natural and justifiable for the users who have read *Bahare Ajam* thoroughly.

In the third part of the research, the methods of recording pronunciation in the *Bahare Ajam dictionary* were discussed. For this reason, the evolution of the pronunciation recording methods in pre-Bahar dictionaries was initially discussed, and it was observed that the pronunciation of words is not recorded in many dictionaries due to rhyming, while in others, this is done by determining the movement of some letters or by homogenous words. This method has been widely used by lexicographers; for instance, most of the words in the *Dictionary of Definitive Argument* are based on concordant words to partially compensate for the book's lack of poetic evidence, which is also a good reason for the popularity of this reference book.

In the evolution of pronunciation recording methods, in addition to determining the greater movement of letters and lexicography of the words, a word is mentioned if it has two or more pronunciations. In a few cases, words have become difficult for reasons related to the users or copywriters. The obsessive-compulsive disorder causes some sub-continental lexicographers to record the pronunciation of some non-compound words even in their dictionary of terms and combinations. Although Tek is aware of the previous methods, he has developed novel approaches in this regard with the help of Jahangiri, which has eventually advantaged his work. A slight difference is also spotted in addition to paying more attention to the phonology of words. Tek Chand adopts the methods of using a homogenous word by using short vowels and words to record the pronunciation of words. The first objection is the possibility that the user is unaware of the word 'homozygous', especially if the word 'homogenous' comes after the entry where the recording has been made.

**Keywords:** Lexicography, *Bahare Ajam*, Lala Tek Chand, Structure, Introduction, Entry Materials, Pronunciation Recording.

### References

- Abbasi, H. (2015). Subcontinent, the pioneer of Persian lexicography. *Journal of Literary Studies and Research*, 18, 121-132.
- Abbasi, M. (Ed.). (1958). *Rashidi dictionary*. First Edition. Tehran: Barani Bookstore Publication.
- Afifi, R. (Ed.). (1972). *Anju Shirazi's Jahangiri Dictionary*. First Edition. Mashhad: Mashhad University Press.
- Ahmad, N. (Ed.). (1973). *Dehlavi's Order the virtues in the words of virtues*. Tehran: Iran Culture Foundation Publication.
- Ahmad, N. (Ed.). (1974). *Qawas dictionary*. Tehran: Book Translation and Publishing Company.
- Baqir, M. (Ed.). (1958). *Faizi Sarhandi's madar al-afazel*. First Edition. Lahore: Punjab University Press.
- Bateni, M. R. (2009). Tips on culturography. *Special Letter of the Academy*, 2, 168-175.
- Dabiran, H. (Ed.). (2006). *Moniri's honorific or Ebrahimi dictionary*. First Edition. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Dabir Siyaghi, M. (Ed.). (1959). *Sarvari Kashani's majma ol-fors*. First Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Dabir Siyaghi, M. (1989). *Persian dictionaries*. First Edition. Tehran: Sparak Publication.
- Da'i Al-Islam, M. A. (1939). *Dictionary of Nizam*. Fifth Edition. Hyderabad Deccan: (n.p).
- Da'i Al-Islam, M. A. (1967). *Dictionary of the Nizam*. First Edition. Hyderabad Deccan: (n.p).
- Dezfulian, K. (2000). Dictionary writing in Iran and the Indian subcontinent, Pakistan and the Bahare Ajam. *Journal of Humanities (Shahid Beheshti University)*, 27, 15-33.
- Dezfulian, K. (Ed.). (2001). *Bahare ajam*. First Edition. Tehran: Talaieh Publication.
- Habibullah, A. B. M. (1966). *Descriptive catalogue of oriental manuscripts in the Dacca University library*. Dacca: Dacca University Library.
- Hamidian, S. (Ed.). (1983). *Tuyserkani's farhange Jafari*. Tehran: University Publishing Center.
- Hashemi Minabad, H. (2007). *Collection of Dictionaries articles*. Tehran: Academy of Persian Language and Literature.
- Ghayyem Abdul-Nabi (2006). Evolution of Arabic-Persian lexicography. *Book of the Month, Literature and Philosophy*, 109-110-111, 52-59.
- Ghoreyshi, V. (1998). Bahar, Lala Tek Chand. In: *the Encyclopedia of the Islamic World*. Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation. Volume 4. pp. 697- 698.
- Iqbal, A. (Ed.). (1940). *Asadi Toosi's Persian words*. Tehran: Majles Printing HouseC
- Jovini, A. (Ed.). (1977). *Jaruti's majmooat ol-fors*. Tehran: Iran Culture Foundation Publication.
- Kia, S. (Ed.). (1958). *Fakhri Isfahani's meyar jamali va meftah-e Abu Ishaqi*. Tehran: Tehran University Press.
- Mansoori, M. (2011). Analysis of two words and artificial composition in the dictionary of globalization and conclusive argument. *Journal of Literary Techniques*, 3(1), 113-122.
- Modabberi, M. (Ed.). (1985). *Ouhadi Baliyani's Sarmeh Soleimani*. Tehran: University Publishing Center.
- Moein, M. (Ed.). (1983). *Tabrizi's conclusive proof*. Tehran: Amirkabir Publication.
- Mohaddes, M. (Ed.). (2015). *Bakri Balkhi's the sea of virtues in the interests of the virtues*. Tehran: Dr Mahmood Afshar Yazdi Endowment Foundation Publication.
- Naghavi, Sh. (1960). Historiography in India and Pakistan. *Armaghan*, 29(4-5), 171-180.
- Naghavi, Sh. (1962). *Historiography in India and Pakistan*. Tehran: Publications of the General Writing Office of the Ministry of Culture.

- Noshabadi, T. (2001). Cultural writing in the subcontinent. In: *the Encyclopedia of Persian Literature - Persian Literature in the Subcontinent (India. Pakistan. Bangladesh)*. Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. Part Three. Pp. 1963-1980.
- Pragnerayn, M. (Ed.). (1899). *Lad's moayyed al-fozala*. Kanpur: The Printing House.
- Safarzadeh, B. (2015). Definition with complete sentences. *Special Letter of the Academy*, 10, 33-40.
- Selselehsabzi, K. (2009). Definition in the dictionary of proverbs. *Special Issue of Farhangistan (Lexicography)*, 2, 146-156.
- Servat, M. (Ed.). (1984). *Rampuri's and Arezoo's Ghiasat al-laghat va cheraghe hedayat*. Tehran: Amirkabir Publication.
- Shamisa, S. (Ed.). (1985). *Varaste Sialkoti's mostalahat al-shoara*. Tehran: Cultural Research Institute.
- Soltani, A. (2007). Study of lexicographic methods in several valid Persian dictionaries. *Academy Letter*, 34, 60-70.
- Taati, A. A. (Ed.). (1976). *Nakhjavani's al-sah al-faras*. Tehran: Book Translation and Publishing Company.
- Talebi, H. (Ed.). (2002). *Badruddin Ibrahim's zafan goya and jahan poya*. Tehran: Pazineh Publication.
- Zakir Al-Husseini, M. (2007). *Bahare ajam*. Tehran: Academy of Persian Language and Literature.



## ساختار فرهنگ بهار عجم در سه بخش

عبدالله رادمرد\*، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

radmard@um.ac.ir

ابوالقاسم قوام، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

ghavamg@yahoo.com

سعید خسروپور، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

taranak11@yahoo.com

### چکیده

معرفی دقیق یک فرهنگ لغت از طریق پرداختن به ساختار آن شکل می‌گیرد. این پژوهش ساختار فرهنگ بهار عجم نوشته لاله تیک‌چند را در سه بخش شیوه‌های مدخل‌گزینی، شیوه‌های آوردن مواد مدخل و ضبط تلفظ بررسی کرده است. پس از مطالعه کامل و دقیق این فرهنگ، در بخش نخست با ارائه آمار، نمودار و شواهد نشان داده شد که مؤلف در این فرهنگ نوزده هزار هفتصد و بیست و نه مدخلی، پس از ذکر واژه، مشتقات آن را می‌آورد و بر اساس «یک واژه یا ترکیب»، «قرابت لفظی و معنایی دو واژه یا ترکیب»، «قرابت لفظی و معنایی چند واژه یا ترکیب» و «امثال» مدخل‌گزینی می‌کند. این پژوهش در بخش دوم نشان داده است که از میان بیست و پنج روش آوردن مواد مدخل در این فرهنگ، بیشترین درصد به «معروف» اختصاص یافته که نشانه پرکاربرد بودن واژه در زبان عموم است و کمترین آن مربوط به «مشهور» است که حاکی از بی‌نیازی فرهنگ‌نویس و کاربر از توضیح این نوع مدخل‌هاست. در بخش سوم پس از بررسی سیر تطور شیوه‌های ضبط تلفظ در فرهنگ‌های فارسی پیش از بهار عجم، شیوه‌های سه‌گانه ضبط تلفظ در این فرهنگ با ذکر نمونه آمده است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ‌نویسی، بهار عجم، لاله تیک‌چند، مدخل‌گزینی، مواد مدخل، ضبط تلفظ.

### مقدمه

پس از رسمیت یافتن زبان فارسی دری در قرن چهارم هجری و انتقال آن از نواحی شمال شرقی به ویژه خراسان به دیگر مناطق که زبانشان دری نبود، نوشتن فرهنگ برای آموختن این زبان ضروری می‌نمود که فرهنگ قطران تبریزی نمونه بارز این

\* مسؤل مکاتبات

رادمرد، عبدالله، قوام، ابوالقاسم، خسروپور، سعید. (۱۴۰۱). ساختار فرهنگ بهار عجم در سه بخش فنون ادبی ۱۴ (۱)، ۳۴-۱۵.



ضرورت است (تویسرکانی، ۱۳۶۲: ۱۵) و تا زمان حمله مغول، ایران کانون فرهنگ‌نویسی فارسی بود و پس از آن این کانون به شبه‌قاره انتقال یافت (نقوی، ۱۳۴۱: ۱۳). فرهنگ‌نویسی در شبه‌قاره را می‌توان به سه دوره تاریخی دسته‌بندی کرد: دوره نخست را که با تأسیس نخستین دولت فارسی‌زبان در دهلی از سال ۶۰۳ هجری آغاز شد و تا سال ۹۳۳ هجری ادامه داشت، دوره پیش از بابرین نامیده‌اند. از همین دوره است که فنون ادبی و هنری در کنار امور سیاسی و مذهبی پیشرفت می‌کند و زبان و ادبیات فارسی مورد توجه مردم این سرزمین پهناور قرار می‌گیرد و با توجه به نیاز یادگیری زبان فارسی، تألیف کتاب‌های لغت و فرهنگ آغاز می‌شود و افزونی می‌گیرد (نصر اصفهانی، ۱۳۹۴: ۱۲۲)؛ دوره دوم که از آغاز بابرین تا اواخر قرن سیزدهم طول می‌کشد به نام همین حکومت خوانده شده است. در دوره سوم که تمام قرن چهاردهم را دربر دارد و از آن به دوره جدید یاد می‌شود، زبان اردو جایگزین زبان فارسی در هند و پاکستان می‌شود و با نفوذ انگلیس، زبان فارسی رو به انحطاط می‌رود (نوش‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۹۷۳-۱۹۶۵). فرهنگ‌نویسان شبه‌قاره یا ایرانیان مهاجر به آن سرزمین بودند یا هندیانی که با زبان فارسی آشنایی و به آموختن آن نیاز روزافزون داشتند. همین نیاز موجب کوشش و دقت فراوان در تدوین فرهنگ‌ها می‌شد؛ به طوری که کار فرهنگ‌نویسی از جمع‌آوری صرف لغات شعری به نقد فرهنگ‌های پیشین انجامید که از این دوره، به دوره انتقادی یاد می‌کنند (نقوی، ۱۳۴۱: ۲۲).

یکی از فرهنگ‌های دوره دوم، بهار عجم (تألیف ۱۱۵۲ هـ.ق) نوشته لاله تیک‌چند، متخلص به بهار است که بلاخمان این فرهنگ را یکی از بزرگ‌ترین فرهنگ‌هایی می‌داند که همت یک نفر و نه به صورت گروهی نوشته شده است (Habibullah, 1966: 200)؛ فرهنگی که به دلیل جامع بودن از نظر لغات، ترکیبات، کنایات، امثال فارسی و همچنین به دلیل هندی بودن مؤلفش، ظرفیت بسیاری برای نقد و بررسی و اعتبارسنجی دارد. استفاده از منابع فراوان و آرای دیگران برای نوشتن و شرح، از ویژگی‌های برجسته این فرهنگ است. مؤلف در بیشتر مواقع برای یک مدخل شاهد‌های شعری فراوانی به کار می‌برد که از این نظر فرهنگش نسبت به فرهنگ‌های پیش از خود بی‌نظیر است. مهم‌ترین کار او، انتخاب شواهد از شعرهای فارسی تا زمان تألیف است. او از جمله فرهنگ‌نویسانی است که برای آسان‌یابی مدخل‌ها، حرف نخست را باب و حرف دوم را فصل قرار داده و این درحالی است که بیشتر فرهنگ‌نویسان پیش از او باب و فصل را بر اساس حرف اول و آخر و بالعکس قرار می‌داده‌اند. در اعتبار بهار عجم همین بس که در زمان چندبهار هفت بار چاپ شده است (داعی‌الاسلام، ۱۳۱۸: ج ۵: ۴۳) و فرهنگ‌نویسان بعدی برای نوشتن فرهنگ خود از این کتاب استفاده‌های فراوانی کرده‌اند. این ویژگی‌ها موجب شد تا این پژوهش به ساختار فرهنگ بهار عجم بپردازد.

### پیشینه پژوهش

دبیرسیاقی در فرهنگ‌های فارسی و فرهنگ‌گونه‌ها ذیل «بهار عجم» تنها به ذکر مقدمه خود لاله تیک‌چند بر فرهنگ بهار عجم بسنده می‌کند (دبیرسیاقی، ۱۳۶۸: ۱۶۴). پس از آن، دزفولیان علاوه بر چاپ مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ‌نویسی در ایران و شبه‌قاره هند و پاکستان و بهار عجم» (۱۳۷۹) فرهنگ بهار عجم را تنظیم و چاپ کرده و تنها در دو صفحه از مقدمه درباره ارزش این فرهنگ سخن گفته است (دزفولیان، ۱۳۸۰: شانزده - هفده). پس از اینها هیچ کار دیگری درباره این فرهنگ انجام نشده است و اگر احیاناً دیگران درباره این فرهنگ مطلبی نوشته‌اند، نقل مطالب دبیرسیاقی و دزفولیان بوده است (ر.ک: قریشی، ۱۳۷۷: ذیل «بهار، لاله تیک‌چند»؛ ذاکرالحسینی، ۱۳۸۶: ذیل «بهار عجم»؛ همو، ۱۳۸۷: ذیل «بهار عجم»). در بیشتر پژوهش‌های زیر نیز به این فرهنگ اشاره‌ای کوتاه شده است؛

- «فرهنگ‌نویسی در هند و پاکستان» نقوی (۱۳۳۹) در این مقاله که به دوره‌های گوناگون فرهنگ‌نویسی در هند و پاکستان پرداخته است، به معرفی کوتاه فرهنگ بهار عجم بسنده شده است.

- فرهنگ‌نویسی در هند و پاکستان نقوی (۱۳۴۱) این کتاب که به پیشینه فرهنگ‌نویسی فارسی به ویژه در هند و پاکستان می‌پردازد، ذیل «بهار عجم» ویژگی‌های کلی آن را ذکر کرده است.

- «بررسی شیوه‌های لغت‌نویسی در چند فرهنگ معتبر فارسی» سلطانی (۱۳۸۶) در این مقاله پس از توضیحی کوتاه درباره فرهنگ‌های فارسی، به روش تنظیم و چگونگی ضبط لغات هفده فرهنگ فارسی به فارسی اشاره و درباره فرهنگ بهار عجم - علاوه بر ذکر اشتباه تاریخ تألیف - تنها به ذکر این نکته که «به ترتیب حروف تهجی با رعایت حرف دوم مرتب شده» بسنده شده است.

- «شبه‌قاره پیشگام فرهنگ‌نویسی» عباسی (۱۳۹۴) این مقاله، به زبان فارسی در شبه‌قاره و فرهنگ‌نویسی در آن مکان می‌پردازد و نیز درباره بهار عجم به این سخن اشتباه دبیرسیاقی که این فرهنگ «حدود ۱۰۰۰۰ مورد از مفردات و مرکبات و عبارات و امثله فارسی را دربر دارد» بسنده می‌کند (همان: ۱۲۷). بنابراین تاکنون پژوهشی درباره ساختار فرهنگ بهار عجم انجام نشده است.

### ساختار فرهنگ بهار عجم

ساده‌ترین تعریف از ساختار، اشاره به نحوه چینش مدخل‌ها و چگونگی ترتیب آنها در فرهنگ لغت است (قیم، ۱۳۸۵: ۵۴). این تعریف تنها به کلان‌ساختار اشاره دارد و از خردساختار فرهنگ غافل است. به اعتقاد هارتمن ساختار فرهنگ «عبارت از نظام طرح‌ریزی و سامان‌دهی تمام مؤلفه‌ها و اطلاعات مختلفی است که در یک فرهنگ لغت ارائه می‌شوند» (به نقل از جعفری، ۱۳۹۲: ۸۵). ساختار فرهنگ شامل نحوه چینش مدخل‌ها، روش‌های تعریف، روش‌های تلفظی، شاهد‌های مدخل، بررسی نظام ارجاعات، شیوه‌های نقل قول و نقد در فرهنگ می‌شود؛ در واقع یک فرهنگ متشکل از کلان‌ساختار، خردساختار و میان‌ساختار است (رک: همان، ۸۸-۹۰). این پژوهش، در بخش کلان‌ساختار به نحوه چینش مدخل‌ها، و در بخش خردساختار به روش‌های آوردن مواد مدخل و روش‌های تلفظی در فرهنگ بهار عجم پرداخته است.

### چینش و ترتیب مدخل‌ها

طبق شمارشی دقیق، فرهنگ بهار عجم در ۱۹۷۲۹ مدخل تنظیم شده است. جدول زیر نشان‌دهنده ترتیب، تعداد و درصد مدخل‌هاست:

باب	آغاز مدخل	پایان مدخل	تعداد مدخل	درصد مدخل
آ	آب و آبه	آینه هوش	۸۹۱	۴/۵۱
الف	آب	ایوان کیف	۱۰۴۳	۵/۲۸
ب	با	بی‌یار	۱۵۱۵	۷/۶۷
پ	پا از حد بیرون بردن	پیه گوهر	۹۰۳	۴/۵۷
ت	تا	تیمم	۹۰۰	۴/۵۶
ث	ثالث ثلاثه	ثواب	۱۴	۰,۰۷
ج	جانداختن	جیقه جیقه کردن ابرو	۵۱۱	۲/۵۹
چ	چابک	چینی نواز	۶۵۹	۳/۳۴
ح	حاتم	حیوانی	۳۶۸	۱/۸۶
خ	خاتم	خیوشان	۱۱۷۶	۵/۹۶

۸/۲۳	۱۶۲۵	دیهیم‌دار	داخل جمع و خرج نیست	د
۰,۱۱	۲۲	ذیل بر میان زدن	ذات	ذ
۴/۲۱	۸۳۲	ریو خوردن	را	ر
۳/۱۵	۶۲۲	زیور نهادن	زایغر، زایگر	ز
۰,۰۳	۶	ژیان	ژاژ	ژ
۷/۵۸	۱۴۹۷	سیه‌مغز	سابقه	س
۳/۷۵	۷۴۰	شیهه	شنا و شه	ش
۰,۹۸	۱۹۵	صیقلگر، صیقلی	صابون	ص
۰,۱۱	۲۳	ضیافت‌خانه	ضایع	ض
۱/۲۸	۲۵۳	طیوران	طارم	ط
۰,۰۸	۱۷	ظهور	ظرافت	ظ
۲/۳۶	۴۶۶	عینه	عاجرنالی	ع
۰,۷۶	۱۵۱	غیرت	غارت	غ
۱/۳۹	۲۷۶	فین‌فین	فاجه	ف
۲/۲۷	۴۴۹	قیه و سستنه کشیدن	قاب	ق
۵/۰۴	۹۹۶	کیومرث	کابوس	ک
۴/۳۰	۸۴۹	گیوه‌کش	گادن و گاییدن	گ
۱/۴۲	۲۸۱	لیوه	لاب	ل
۴/۹۳	۹۷۳	میوه‌برگشتن و گذشتن	ما	م
۴/۴۹	۸۸۷	نیی	نا	ن
۰,۸۶	۱۷۱	ویله	وافتادن	و
۱/۲۵	۲۴۸	هیپات	ها	هـ
۰,۸۶	۱۷۰	ییلاق	یا	ی
۱۰۰		۱۹۷۲۹		جمع کل مدخل‌ها

## جدول ترتیب و درصد مدخل‌ها

لاله تیک‌چند، ابتدا واژه‌ای را می‌آورد و سپس مشتقات مربوط به آن را در صورت کاربرد، ذکر می‌کند و این درحالی است که همه را مدخل‌هایی جداگانه قرار می‌دهد. در ادامه تعدادی از مدخل‌های مربوط به واژه «آب» که از صفحه یک تا سی‌ودو را به خود اختصاص داده، آمده است:

آب و آبه، آب آتش‌رنگ، آب آتش‌زده، آب آتش‌شد، آب آتشین، آب آسیا، آب آمد تیمم برخاست، آب آوردن چشم، آب آوردن از چیزی، آب آهن...آباد، آبادان، آبادانی...آب از آینه خوردن...آب از دریا می‌بخشد، آب از دستش نمی‌چکد...آب انگور، آب ایستاده، آب به آب رساندن، آب باران،...آب به دهان آمدن، آب به دهان آوردن،...آب پاشان، آب پاشیدن بر چیزی، آب پشت...آب تلخ، آب تنک...آب جاویدان، آب جگر،...آب چشم، آب چشم از کسی گرفتن،...آب حرام، آب حسام،...آبخانه، آب خجالت، آب خجالت،...آب دادن، آب دادن به چیزی،...آب را به ریسمان بستن، آب رخ،...آب زدن بر چیزی، آب‌زده،...آب ساکن، آب سیبل،...آبشار، آبش به گلو فرو نمی‌رود،...آب صبح، آب طلا، آب طینت، آب عرق، آب عصیر،...آب غربت، آب فسرده، آب فشاندن، آب‌کامه، آب کبود،...آب گردانیدن، آب‌گردش،...آب لار، آب لؤلؤ،...آب مرده، آب مرغان،...آب ناشتا، آب ناف،...آب و جاروب کشیدن و آب و جارو کشیدن، آب و دانه،...آبی کبود نیم‌رنگ، آبیار، آبی شدن آب».



بعد از این مدخل‌ها، مدخل «آتش» و زیرمجموعه‌های آن به همین ترتیب می‌آیند. باتوجه به این امر که «ترکیب از اصلی‌ترین فرایندهای ساخت واژگان در زبان فارسی است و این فرایند را در انواع کلمات (اسم، فعل و حرف) به فراوانی می‌توان مشاهده کرد، توانایی «ترکیب» در هر سه قسم کلمه موجب شده است تا کلمات بسیار زیادی در حوزه واژگانی زبان فارسی ورود پیدا کنند» (زمانی بابگه‌ری و بصیری، ۱۳۹۷: ۸۳). بر این اساس بسیار طبیعی است که فرهنگ‌نویسانی چون تیک‌چند از این ویژگی برای مدخل‌گزینی استفاده فراوانی کنند؛ مدخل‌گزینی فرهنگ بهار عجم بر اساس چهار معیار زیر است. برای هر مورد، نمونه‌هایی همراه با توضیح ذکر شده است:

### ۱،۱- مدخل‌گزینی بر اساس یک واژه یا ترکیب

که شامل مدخل‌هایی است چون: «آتش؛ آجر؛ ساغر؛ خفه؛ طلا؛ رسیدن؛ رشتن؛ فرمودن؛ فرما؛ گرفتم؛ خای؛ درگردد؛ از؛ با؛ تا؛ راه؛ قوی؛ رسوا؛ رسیده؛ مشک‌دوز؛ علی‌الله؛ پای حساب؛ پرواز چشم؛ پور سبکتکین؛ حق‌القدم؛ معركة طاس‌باز؛ مصرع تند؛ رگ تلخ؛ گل بحری؛ سیب آفتابی؛ پا از حد بیرون بردن؛ پاچناری‌گری؛ پیراهن آبی کردن؛ راه بر آوردن به چیزی؛ سخن در زبان نهادن؛ گل شدن چراغ؛ کلاه شکستن؛ بسیار؛ پس‌آنگاه؛ پیشاپیش؛ خیلی و...».

- قوی: توانا؛ اقویا جمع (تیک‌چند: ذیل «قوی»).

- پرواز چشم: کنایه از تفأل و شگون بر اخبار ملاقات (همان: ذیل «پرواز چشم»).

### ۲،۱- مدخل‌گزینی بر اساس قرابت لفظی و معنایی دو واژه یا ترکیب

در این شیوه دو واژه یا ترکیب مشابه، با هم مدخل قرار می‌گیرند:

الماس فعل و الماس‌گون؛ آه در جگر نبودن و آه در جگر نداشتن؛ آیه حجاب و آیه حجابی؛ بادبیزن و بادویزن؛ بادسار و بادسر؛ تیغ سوزن‌بردار و تیغ سوزن‌ربوده؛ چاه زنج، چاه زرخدان؛ حرف از لب گشادن؛ حرف از لب واکردن؛ خط بر قبر کشیدن؛ خط بر مزار کشیدن؛ راه فلان‌جا برداشتن، راه فلان‌جا گرفتن؛ رصدنشین؛ رصدور؛ سرکوب؛ سرکوبه؛ صبحدم و صبحدمان؛ عشق‌باره و عشق‌پرداز؛ گذربان و گذرگاه.

- رصدنشین، رصدور: به او، منجم و ستاره‌شناس؛ زیرا که همیشه چشم بر کواکب دارد (همان: ذیل «رصدنشین، رصدور»).

- خط بر قبر کشیدن، خط بر مزار کشیدن: بعد تدفین میت، بر قبر سوره «انا انزلناه» خوانده، هفت خط می‌کشند و این را موجب مغفرت اعتقاد دارند (همان: ذیل «خط بر قبر کشیدن، خط بر مزار کشیدن»).

### ۳،۱- مدخل‌گزینی بر اساس قرابت لفظی و معنایی چند واژه یا ترکیب

در این فرهنگ، گاهی به‌جای ارجاع‌دهی مدخل‌های هم‌معنی به یکدیگر، بسیاری از موارد مشابه لفظی و معنایی، در یک مدخل ادغام شده است، که البته مؤلف فرهنگ در این شیوه یکدست عمل نکرده است:

باده‌آشام و بادیه‌پیمای و بادیه‌گرد؛ بط صهبا و بط شراب و بط می؛ باد به دست و باد در کف و باد در مشت و باد به مشت؛ دارالعیار؛ دارالقرار؛ دارالقمار؛ دارالکمال. باد در زیر دامن داشتن و باد در سر افکندن و بودن و داشتن و کردن و باد در کلاه افکندن و داشتن؛ خواب در چشم شکستن؛ خواب در چشم سوختن؛ خواب در دیده سوختن؛ خواب در دیده شکستن؛ دانش‌بهر؛ دانش‌پرست؛ دانش‌پژوه؛ دانش‌بسیج؛ دانشگر؛ دانشمند؛ دانشور؛ دانشمند؛ دانشی؛ زره‌باف؛ زره بر دوش کشیدن؛ زره پاره کردن؛ زره‌پوش؛ زره پوشیدن؛ زره خود؛ زره در بر انداختن؛ زره در دوش کشیدن؛ زره در نوشتن؛ زره‌سا؛ زره‌سُم؛ لب بادیه و لب بام و لب دیوار و لب جوی و لب کشت و لب جام.

- دانش‌بهر، دانش‌پرست، دانش‌پژوه، دانش‌بسیج، دانشگر، دانشمند، دانشور، دانشمند، دانشی: قریب به معنی هم (همان:

ذیل «دانش‌بهر و دانش‌پرست»).

– خواب در چشم شکستن، خواب در چشم سوختن، خواب در دیده سوختن، خواب در دیده شکستن: کنایه از دورکردن خواب و دورشدن، و نخستین به معنی استوارکردن خواب و استوارشدن نیز آمده (همان: ذیل «خواب در چشم شکستن، خواب در چشم سوختن»).

#### ۴،۱ – مدخل‌گزینی امثال

طبق شمارشی دقیق، در فرهنگ بهار عجم، ۳۴۱ مثل آمده است که بیشتر آنها به صورت مجزا یا چندگانه مدخل قرار گرفته است. این آمار نشان‌دهنده رواج چنین مثل‌هایی در شبه‌قاره قرن دوازدهم است. ناگفته نماند که معیار شمارش، امثالی بوده که لاله تیک‌چند به مثل بودن آنها اشاره کرده است.

آسمان از کجا و ریسمان از کجا؛ در ده کرا خوش است؟ رئیس و برادرش؛ باقی داستان به فرداشب؛ سرکه مفت شیرین‌تر از عسل است؛ عنقا را می‌خواهد که به دام گیرد؛ فریب صید باشد خواب صیاد؛ قاضی به رشوت راضی؛ کج نشین و راست گو؛ هر که باد در سر کرد سر به باد داد؛ هر که بر کژدم دستی فروآرد سزا ببندد؛ هر که خانه مردمان بکاود خاک بر سرش افتد؛ هر که زر دارد و جان می‌کند مرده به؛ هر که مال نخورد پشیمانی خورد؛ هرگاه پشت خر کباب شود شغال سبلیت به سیخ کند. – آسمان از کجا و ریسمان از کجا: این مثل در محلی زند که شخصی سخن نادر برابر بگوید (همان: ذیل «آسمان از کجا و ریسمان از کجا»).

– باقی داستان به فرداشب: این مثل در جایی زند که کاری کنند و تتمه‌ای از آن موقوف بر آینده گذارند (همان: ذیل «باقی داستان به فرداشب»).

اگر داوری این پژوهش بر اساس شیوه‌های مدخل‌نویسی فرهنگ‌های امروزی باشد، بسیاری از مدخل‌بندی‌های بهار عجم؛ از جمله مجزاآوردن واژه‌های فرعی، آوردن واژگان و ترکیبات فراوان و قراردادن فعل به عنوان مدخل اشتباه است. مورد اخیر باید به صورت مصدری مدخل قرار گیرد (قیم، ۱۳۸۵: ۵۷). باید در نظر گرفت که این موارد جزو روش‌های مدخل‌بندی فرهنگ‌نویسی کلاسیک بوده است و نباید آن را صرف مطابقت‌نداشتن با معیارهای فرهنگ‌نویسی امروزی عیب شمرد و «لغت‌سازی و ترکیب‌سازی‌های ناروای فرهنگ‌نویسان شبه‌قاره» نامید (منصوری، ۱۳۹۰: ۱۱۳). نکته مهم دیگر اینکه چنین روش‌های مدخل‌بندی بر اساس نیاز آموزش فارسی‌آموزان شبه‌قاره و به‌ویژه شاعران بوده است؛ به همین دلیل، تمام یا بیشتر ظرفیت‌های شعری واژگان و ترکیبات در فرهنگ ذکر می‌شود تا کاربر همه را یک‌جا ببیند و از فرهنگ‌های دیگر بی‌نیاز باشد.

#### ۲- مواد مدخل در فرهنگ بهار عجم

در فرهنگ بهار عجم توضیحاتی ذیل مدخل آمده است که بسیاری از آنها را نمی‌توان «تعریف» مدخل در معنای امروزی دانست و بهتر است برای رعایت شیوه علمی، آن را «مواد» مدخل نامید؛ زیرا «تعریف» یکی از اصطلاحات فرهنگ‌نویسی به معنای توضیح در جهت شناساندن معنا و کاربرد واژه یا اصطلاح است (صفرزاده، ۱۳۹۴: ۳۳)؛ ولی در این فرهنگ، بسیاری از توضیحات در جهت شناساندن مدخل‌ها نیست و بیشتر برای راهنمایی کاربرانی بوده است که گویی بهار عجم را از آغاز تا پایان می‌خوانده‌اند. فرهنگ‌نویس برای تعریف مدخل از روش‌های گوناگونی استفاده می‌کند که البته این روش‌ها «بسته به نوع واژه، نوع فرهنگ و مخاطبان آن» متفاوت است (هاشمی میناباد، ۱۳۸۶: ج ۲، ۱۳۵). تعریف می‌تواند ترادفی (آوردن بی‌باک و دلیر در تعریف شجاع)، عبارتی (آوردن کسی که از چیزی نترسد در تعریف شجاع) یا بافتی (آوردن واژه شجاع در بافت جمله: وقتی به کسی شجاع می‌گویند که...) باشد (باطنی، ۱۳۸۸: ۱۷۲). می‌توان به این موارد، تعریف‌های تحلیلی یا منطقی (آوردن اسب ماده در تعریف مادبان)، ترکیبی (هر چیزی که به رنگ زغال باشد در تعریف سیاه)، و نقشی (دعایی خطاب به هنگام عطسه‌کردن در تعریف عافیت) را افزود (هاشمی میناباد، ۱۳۸۶: ج ۲، ۱۳۵-۱۴۰). بی‌شک انواع تعریف به این موارد

محدود نمی‌شود، با مطالعه کامل و دقیق فرهنگ‌ها می‌توان به روش‌های تعریفی دیگر هم رسید (ر.ک: سلسله‌سبزی، ۱۳۸۸: ۱۵۶-۱۶۶) هرچند که ممکن است این روش‌ها تکراری باشند. در ادامه انواع روش‌های آوردن مواد مدخل در فرهنگ بهار عجم با ذکر نمونه آمده است:

## ۱،۲- ارجاع به مدخل‌های دیگر

### ۱،۱،۲- قریب به معنی هم / فلان واژه

این نوع اگر مربوط به مدخل‌های ترکیبی باشد نزدیکی معنای آنها را می‌رساند و اگر برای مدخلی مجزا بیاید، باید آن را از نوع ارجاعی دانست؛ زیرا در این صورت به واژه‌ای دیگر ارجاع داده می‌شود.

- بوسه‌چین و بوسه‌خوار: قریب به معنی هم (تیک‌چند، ۱۳۸۰: ذیل «بوسه‌چین و بوسه‌خوار»).

- بوسه‌گستاخ: قریب به معنی بوسه‌چین (همان: ذیل «بوسه‌گستاخ»).

- خواب‌رفته: قریب به معنی خواب‌گزین (همان: ذیل «خواب‌رفته»).

### ۲،۱،۲- چنانکه گذشت

این نوع هنگامی به کار می‌رود که بین مدخل با مدخلی پیشین مشابهتی باشد و فرهنگ‌نویس نیازی به توضیح آن نبیند.

- چهار: همان چار که گذشت (همان: ذیل «چهار»).

- چهارپهلوی: همان چارپهلوی که گذشت (همان: ذیل «چهارپهلوی»).

- کژمزاج: به معنی کژدل که گذشت (همان: ذیل «کژمزاج»).

### ۳،۱،۲- در ... بیاید / می‌آید / نوشته آید

این نوع، ارجاع به مدخلی پسین در فرهنگ است.

- حرف طوطکی: در حروف قالبی بیاید (همان: ذیل «حرف طوطکی»).

- خط باطل: به معنی خط بطلان که بیاید (همان: ذیل «خط باطل»).

ایراد این نوع، ارجاع دوری می‌باشد؛ برای نمونه در توضیح خط بطلان، «مرادف خط باطل» آمده است (همان: ذیل «خط بطلان»).

### ۴،۱،۲- مثله / مثل فلان مدخل

- آب از آتش برآوردن: مثله (همان: ذیل «آب از آتش برآوردن»).

- آب از آهن جدا کردن و آب از آهن کشیدن: مثله. (همان: ذیل «آب از آهن جدا کردن و ...»). منظور از مثله، مثل همین

مدخل «آب از آتش برون‌آوردن» است، می‌باشد. خود این دو مدخل به مدخل «آب از آتش برآوردن: کنایه از امر غریب و غیرممکن» (همان: ذیل «آب از آتش برآوردن») ارجاع داده شده‌اند.

- ادب‌کار: مثل ادب‌سنج (همان: ذیل «ادب‌کار»).

### ۵،۱،۲- به معنی ...

- رخت‌برداشتن: به معنی (همان: ذیل «رخت‌برداشتن»). این مدخل، به معنی مدخل «رخت بریستن» که «کنایه از مردن»

(همان: ذیل «رخت بریستن») است می‌باشد و مابین‌شان مدخل «رخت بر جیحون کشیدن» (همان: ذیل «رخت بر جیحون

کشیدن») فاصله انداخته است. این یکی از ایرادهای روشی لاله تیک‌چند است؛ زیرا کاربر ممکن است در کدامی ارجاع اشتباه کند و مورد ارجاع را مدخل‌های مابین بداند.

یکی دیگر از روش‌های این نوع، آوردن عین مدخل هم‌معنی به شیوه ارجاعی است:

- آیینۀ طبع: به معنی آیینۀ خاطر (همان: ذیل «آیینۀ طبع»).

- آیینۀ قدم‌نما: به معنی آیینۀ بدن‌نما (همان: ذیل «آیینۀ قدم‌نما»).

ارجاع این دو مدخل، به ترتیب به مدخل‌های «آیینۀ خاطر» (همان: ذیل «آیینۀ خاطر») و «آیینۀ بدن‌نما» (همان: ذیل «آیینۀ بدن‌نما») است.

#### ۶,۱,۲- همان ... .

این نوع، ارجاع به مدخلی دیگر است.

- خانۀ معمور: همان بیت‌المعمور (همان: ذیل «خانۀ معمور»).

- کاغذ مشقی: همان مشقی که بیاید (همان: ذیل «کاغذ مشقی»).

#### ۷,۱,۲- بر قیاس ... .

- رسیده: بر قیاس رسیدن که گذشت... (همان: ذیل «رسیده»).

عاشق‌سخن: بر قیاس عاشق‌آفت که گذشت (همان: ذیل «عاشق‌سخن»).

#### ۲,۲- بر اساس میزان کاربرد

#### ۱,۲,۲- معروف

واژه «معروف» نخستین بار در مقدمۀ لغت فرس / اسدی آمده است (اسدی طوسی، ۱۳۱۹: ۱). اما اینکه دقیقاً منظور اسدی از آن چه بوده است، دانسته نیست. داعی‌الاسلام باتوجه به این موضوع که اسدی واژه‌های فرهنگ قطران تبریزی را «معروف» می‌نامد، این واژه‌ها را لغات متروک دری و نه لغات ادبی دری می‌داند (دبیرسیاقی، ۱۳۶۸: ۲۰)؛ به عبارتی می‌توان لغات غیرمعروف را «لغات دری» نامید (همان)؛ اما آیا واژگان و ترکیبات «معروف» بهار عجم را باید از این نوع دانست؟ باتوجه به گردش شیوۀ فرهنگ‌نویسی از آوردن «مدخل غیرترکیبی» به «مدخل ترکیبی» و همچنین بیشتر آوردن مدخل‌های شعری، پاسخ منفی است. به نظر می‌رسد مدخل‌های معروف بهار عجم شامل واژه‌ها و اصطلاحات پرکاربرد شعری در شبه‌قاره است و دری و غیر دری بودن آن، به گونه‌ای که مد نظر اسدی بوده مورد توجه نیست.

- آب باریدن: معروف (تیک‌چند، ۱۳۸۰: ذیل «آب باریدن»).

- زنجیر فرسا، زنجیر کردن، زنجیرکش: هر کدام معروف (همان: ذیل «زنجیر فرسا، زنجیر کردن...»).

#### ۲,۲,۲- مشهور:

تفاوت «مشهور» و «معروف» در توضیح مدخل‌های فرهنگ بهار عجم بر ما روشن نیست؛ زیرا هیچ نشانه‌ای در متن به این مهم رهنمون نمی‌شود؛ به هر حال لاله تیک‌چند در ذهن خود قائل به تفاوتی بین این مدخل‌ها بوده است؛ در غیر این صورت بایست همه آنها را یا «معروف» یا «مشهور» می‌آورد.

- بیضه زیر پر گرفتن و در زیر پر گرفتن: اول مشهور است و... (همان: ذیل «بیضه زیر پر گرفتن...»).

- ته کردن رخت و قماش: مشهور است (همان: «ذیل ته کردن رخت و قماش»).

#### ۳,۲,۲- محاوره

در این مورد، لاله تیک‌چند به محاوره بودن مدخل - که ممکن است در شعر شاعران هم آمده باشد - اشاره می‌کند. بیان این ویژگی یکی از تفاوت‌های اصلی فرهنگ‌نویسان شبه‌قاره‌ای با ایرانی است که البته این موضوع در دورۀ دوم فرهنگ‌نویسی در شبه‌قاره مشهودتر است.

- آب به دهان فرو بردن، آب به دهان فرو خوردن: محاوره ضعیف است (همان: ذیل «آب به دهان فرو بردن...»).

- به صحرا برون رفتن: محاوره مقرر است.

ما را به رنگ غنچه دل از گلستان گرفت  
چون لاله سینه چاک به صحرا برون رویم  
(همان: ذیل «به صحرا برون رفتن»)

#### ۴،۲،۲- مثل

- از دل برود هر آنچه از دیده برفت: مثل است (همان: ذیل «از دل برود هر...»).

- قدر زر زرگر بداند، قدر جوهر جوهری: مثل است (همان: ذیل «قدر زر زرگر...»).

#### ۳،۲- بر اساس مقوله دستوری

##### ۱،۳،۲- مزیدعلیه

در این مورد به «مزیدعلیه» بودن؛ یعنی اشتقاقِ مدخل از واژه‌ای دیگر اشاره می‌شود.

- آسیاب: ... مزیدعلیه آسیا (همان: ذیل «آسیاب»).

- آشنا: مزیدعلیه آشنا (همان: ذیل «آشنا»).

##### ۲،۳،۲- لازم یا متعدی

- آب دادن: متعدی از آب داشتن (همان: ذیل «آب دادن»).

- آسیب یافتن: لازم از آسیب زدن (همان: ذیل «آسیب یافتن»).

۳،۳،۲- توضیح ساختار واژه با عباراتی مثل «از عالم ..»

- آدمستان: از عالم گلستان (همان: ذیل «آدمستان»).

- خاکباز: از عالم نردباز و شطرنج‌باز (همان: ذیل «خاکباز»).

به نظر می‌رسد شباهت ساختِ واژه با واژه‌های مورد نظر در توضیح، موجب شده که فرهنگ‌نویس از چنین روشی استفاده کند.

#### ۴،۲- براساس ویژگی‌های ادبی

##### ۱،۴،۲- کنایه

- اکسیررنگ: کنایه از شراب (همان: ذیل «اکسیررنگ»).

- لعل از سنگ زادن: کنایه از حاصل کردن چیزی به مشقت بسیار (همان: ذیل «لعل از سنگ زادن»).

- ناخن بدنان: کنایه از متعجب یا متأسف (همان: ذیل «ناخن بدنان»).

##### ۲،۴،۲- استعاره

- خواب رنگ: استعاره است (همان: ذیل «خواب رنگ»).

- خورشید مردن: استعاره است (همان: ذیل «خورشید مردن»).

##### ۳،۴،۲- حقیقت

در این شیوه که بسیار کم کاربرد است، به گفتن «حقیقت» بودن مدخل اکتفا می‌شود.

- خانه چشم: حقیقت است (همان: ذیل «خانه چشم»).

- خانه عنکبوت: حقیقت است (همان: ذیل «خانه عنکبوت»).

**۴,۴,۲- اسما یا صفت برای ...**

- در این شیوه، به این نکته که مدخل از اسماء کسی یا در صفات چیزی مستعمل است، اشاره می‌شود.
- آفتاب‌رخ: از اسماء محبوب است (همان: ذیل «آفتاب‌رخ»).
- خوش‌لگام: در صفات اسب مستعمل (همان: ذیل «خوش‌لگام»).

**۵,۴,۲- ذکر نوع اضافات**

- این شیوه، بیان نوع اضافه است.
- بیت فرد: به اضافه عام الی الخاص (همان: ذیل «بیت فرد»).
- خانه حباب: به اضافه عام الی الخاص یا به اضافه مشبهه الی مشبه (همان: ذیل «خانه حباب»).

**۶,۴,۲- بیان ساختگی بودن واژه با عباراتی مانند...**

- این نوع، بسیار نادر است و در مواقعی به کار می‌رود که ترکیب تازه و تنها در یک منبع دیده شده باشد.
- زخم راندن: فارسی تازه، مختار شیخ‌العارفین است و مشهور تیغ راندن (همان: ذیل «زخم راندن»).
- کافر مژه: این لفظ تراشیده میان ناصرعلی است:
- چه ستم کرد علی‌نرگس کافر مژه‌ای  
که به‌جز ناله بت در دل ناقوس نبود

(همان: ذیل «کافر مژه»)

**۵,۲- تعریف یا معنای کلمه****۱,۵,۲- ذکر واژه یا مدخل مترادف**

- حسن عاریتی: مرادف حسن ساخته (همان: ذیل «حسن عاریتی»).
- گلشن سرا: مرادف بستان سرا (همان: ذیل «گلشن سرا»).

**۲,۵,۲- ترجمه**

- آزادی: ترجمه حریت و... (همان: ذیل «آزادی»).
- رنگرز: ترجمه صباغ (همان: ذیل «رنگرز»).

**۳,۵,۲- تقابل**

- آخور خشک و آخور سنگین: مقابل آخور چرب (همان: ذیل «آخور خشک و...»).
- آستر: ایضاً بالقصر، مقابل آبره (همان: ذیل «آستر»).

**۴,۵,۲- مخفف**

- آستن: مخفف آستین (همان: ذیل «آستن»).
- دگر: مخفف دیگر... (همان: ذیل «دگر»).

**۵,۵,۲- تعریف واژه، ترکیب یا جمله:**

- پرچین: به جیم فارسی به وزن پروین، خاری است محوطه که از خار و خلاشه گرد باغ و غیره سازند و چوب‌های سرتیز که بر سر دیوار نصب کنند و... (همان: ذیل «پرچین»).
- بلند شدن موج و نشئه: به معنی مرتفع شدن و به کمال رسیدن اینها (همان: ذیل «بلند شدن موج و نشئه»).
- حرف آوردن: به معنی سخن گفتن (همان: ذیل «حرف آوردن»).
- آب آمد تیمم برخاست: یعنی هر گاه صاحب مدارا و صاحب معامله متوجه کاری شد، پس به گماشته و نائب او احتیاج نماند (همان: ذیل «آب آمد تیمم برخاست»).

## ۳. شیوه‌های ضبط تلفظ (آوانگاری)

برای نشان دادن روش‌های تلفظی فرهنگ بهار عجم باید سیر تطور این روش را تا زمان تألیف آن پی‌گرفت. لغت فرس اسدی به دلیل قافیه‌یاب بودنش فاقد روش تلفظی است؛ به نمونه زیر توجه کنید:

پنخج: هرچه پهن شده از زیر چیزی، چون میوه پخته که پای برنهی؛ چنانکه عنصری گفت:

اگر بر سر مرد زد در نبرد      سر و قامتش با زمین پنخج کرد

(اسدی طوسی: ذیل «پنخج».)

دانسته نیست عنصری و اسدی واژه «پنخج» را چگونه تلفظ می‌کرده‌اند.

محمد بن هندوشاه نخجوانی تلفظ تعداد کمی از لغات فرهنگش را مشخص کرده است؛ مانند واژه «شکر به کسر شین و فتح کاف» که «در معنی شکار باشد» (نخجوانی: ذیل «شکر».)

قواس غزنوی نیز مانند اسدی طوسی تلفظ واژه‌ها را ضبط نکرده است؛ برای نمونه، معلوم نیست او واژه «سترگ» را در بیت زیر به ضم، فتح یا کسر سین می‌خوانده است:

ستوده بود نزد خرد و بزرگ      گه رادمردی نبودن سترگ

(قواس غزنوی: ذیل «سترگ».)

تنها می‌توان حدس زد که با توجه به تلفظ مشهور «بزرگ»، «سترگ» صحیح‌تر است.

دستورالافاضل نیز فاقد هرگونه روش تلفظی است. حاجب‌خیرات، برای نمونه فقط به معنی واژه‌ای مانند «ورقان» به معنای «شفیع» (حاجب‌خیرات: ذیل «ورقان») بسنده کرده است و معلوم نیست که این واژه چگونه تلفظ می‌شده است.

واژه‌نامه معیار جمالی نیز به خاطر قافیه‌یاب بودنش، فاقد روش تلفظی است و تنها با حدس و گمان می‌توان بر اساس قافیه‌ها تلفظ برخی از واژه‌ها را فهمید. اما این حدس و گمان تنها برای حرکات پایانی واژه است؛ برای نمونه، مشخص نیست شمس فخری «کیار» به معنی «کاهلی» را با ضم، فتح یا کسر کاف می‌خوانده است (فخری اصفهانی: ذیل «کیار».)

مجموعه الفرس نیز روش تلفظی ندارد و به احتمال فراوان ضبط تلفظ واژه‌هایی چون سیرشک (جاروتی: ذیل «سیرشک» و فغانستان (همان: ذیل «فغانستان») که در کتاب به صورت مشکول آمده، از جانب خود مؤلف نبوده و بعدها توسط کاتبان صورت گرفته است.

صاحب بحرالفضائل فی منافع الافاضل تنها تلفظ برخی از واژه‌ها را ضبط کرده است؛ برای نمونه تلفظ واژه «طب» را «به فتح» آورده است (محمد بن قوام: ذیل «طب».)

صاحب زفان گویا و جهان پویا علاوه بر ضبط تلفظ ناقص تعداد اندکی از واژه‌ها مانند «کنجده به ضم و فتح جیم» به معنی «پازهر» (بدرالدین ابراهیم: ذیل «کنجده») فارسی یا عربی بودن برخی از حروف واژه را نیز مشخص می‌کند؛ برای نمونه خوانش واژه «هژیر» را «با زاء پارسی» به معنای مورد نظر خود که «نیکو و فرخ» است توصیه می‌کند (همان: ذیل «هژیر»). می‌توان به این روش که بعدها شکل کامل‌تری به خود می‌گیرد «واج‌شناسی واژه» گفت.

تا قرن نهم، شرفنامه منیری پربسامدترین فرهنگ از نظر ضبط تلفظ واژه‌هاست؛ این خود نشان از ضرورت ضبط تلفظ واژه‌ها در شبه‌قاره بوده است؛ هرچند که تا این قرن و حتی پس از آن، بسیاری از فرهنگ‌های فاقد روش تلفظی نیز در شبه‌قاره نوشته شده‌اند؛ اما باید در نظر گرفت که این فرهنگ‌ها رونویسی از الگوهای ایرانی خود بوده‌اند. چند نمونه از شرفنامه ذکر می‌شود:

- آردن: با راء موقوف، آلتی است مانند کفلیز حلوائیان را که شکر بدان صاف کنند و آن را پالاون و پالوانه و پالونه نیز گویند (قوام فاروقی: ذیل «آردن».)

- بلسان: با سه مفتوح، نام درختی که به مصر است، روغن از او می‌چکد و در تمام عالم همان یک درخت است، روغنش به غایت نافع است (همان: ذیل «بلسان»).

مؤید/الفضلا نیز دارای شیوه تلفظ نسبتاً خوبی است؛ برای نمونه:

- بخست: یعنی بشکست و مجروح گردانید و به فتح اول صدا و هر چیز و به ضم اول صدا و آواز دماغ (لاد: ذیل «بخست»).

از قرن دهم به بعد است که ضبط تلفظ‌های گوناگون یک واژه نیز جزو روش‌های تلفظی فرهنگ‌نویسان می‌شود. پس از فرهنگ‌های تحفه‌الاحباب و حسین وفایی که روش تلفظی ندارند، در اوایل قرن یازدهم ضبط تلفظ واژه‌ها هرچند با بسامد پایین، در فرهنگ مدارالافاضل از سر گرفته می‌شود؛ در این کتاب علاوه بر واج‌شناسی واژگان، دو روش ضبط تلفظ ساده و بر اساس واژه هم‌وزن دیده می‌شود.

- انگشت: به کسر کاف پارسی، پاره آتش که سیاه شده باشد... (فیضی سرهندی: ذیل «انگشت»).

- پنجره: به بای پارسی به‌وزن فریره، معروف، و سوراخی و دری که از خانها و کاخها سوی کوی و بازار بود و قیل بپای تازی (همان: ذیل «پنجره»).

- پنجره: بپای پارسی، نام ولایتی از توران (همان: ذیل «پنجره»).

سرمه سلیمانی دارای واژه‌های مشکول است؛ ولی ذیل مدخل‌ها روش تلفظی‌ای نیامده است؛ مصحح کتاب نیز این واژه‌ها را حرکت‌گذاری نکرده است (اوحدی بلیانی، ۱۳۶۴: بیست)، اگر این واژه‌ها به دست مؤلف و نه نسخه‌نویس مشکول شده باشد، با توجه به چند واژه مشکول در فرهنگ مجموعه‌الفرس، می‌توان آن را روشی تلفظی به شمار آورد؛ برای نمونه:

- دهاژ و دهاز: بانگ و نعره و فریاد است (همان: ذیل «دهاژ و دهاز»).

- سکرک: بادریسه دوک بود و او را «سنکور» و «سنکرک» گویند و «شولک» نیز نامند (همان: ذیل «سکرک»).

طبیعی است که صاحب فرهنگ جهانگیری به دلیل مراجعه به زبان‌دانان مناطق گوناگون برای شناخت درست واژگان، به شکل صحیح تلفظ نیز اهمیت فراوانی داده باشد (انجو شیرازی، ۱۳۵۱: ج ۱، ۱۰). او تلفظ درصد بسیاری از واژه‌ها را ضبط کرده است؛ که برخی از این تلفظ‌ها از منابع چهل و چهارگانه او در نوشتن فرهنگ اخذ شده باشد. او روش تلفظی فرهنگ‌ها را با تغییراتی در جهت کمال، به مراحل بعد انتقال داد. چند نمونه از روش تلفظی این فرهنگ ذکر می‌شود:

- کالنجه: با لام مکسور بنون زده و جیم مفتوح و اخفای‌ها، فاخته بود، هر چند قاف در زبان فارسی نیامده، عوام شیراز آن را قالنجه خوانند و به تازی صلصل گویند (همان: ذیل «کالنجه»).

در این نمونه، تلفظ تمام حروفی که لازم بوده، ضبط شده است. این روش تازه‌ای است که صاحب جهانگیری به کار برده است و فرهنگ‌نویسان دیگر از او تقلید کرده‌اند.

- درلک و درلیک: با اول مکسور، به ثانی زده، جامه پیشواز کوتاه‌آستین کوتاه‌بالا را گویند و آن را ترلک و ترلیک نیز خوانند (همان: ذیل «درلک و درلیک»).

بسیاری از واژه‌های فرهنگ مجمع‌الفرس ضبط تلفظ نشده است؛ بیشتر ضبط تلفظ‌ها نیز در میان قلاب آمده که نشان از نبودن آنها در نسخه اساس بوده است؛ شاید سروری این ضبط تلفظ‌های ساده را در ویرایش نخست فرهنگ خود افزوده باشد (سروری کاشانی، ۱۳۳۸: ج ۱، ۷)؛ بنابراین می‌توان سروری را وامدار مستقیم از فرهنگ‌نویسان شبه‌قاره در زمینه ضبط تلفظ واژه‌ها و در عین حال انتقال‌دهنده آن به فرهنگ‌نویسان ایران و حتی شبه‌قاره دانست، هرچند که شیوه ضبط تلفظ او بیشتر بر اساس واژه هم‌وزن است. در ادامه چند نمونه از شیوه ضبط تلفظ در این فرهنگ آمده است:

- کده [به ضم کاف] چوبکی باشد که بکلیدان افتد تا بی‌کلید در او نشود... و دیگر به معنی کام و ملازه باشد (همان: ذیل

«کده»).



- هروم [به رای مهمله به وزن سموم] نام شهری است که حالا بردع گویند... (همان: ذیل «هروم»).
- وکانا [به وزن همانا] به معنی پاره از خوشه خرما باشد، کذا فی‌المؤید (همان: ذیل «وکانا»).
- روش ضبط تلفظ بر اساس واژه هم‌وزن، در فرهنگ جعفری به اوج می‌رسد که این امر می‌تواند ناشی از تأثیرپذیری مستقیم از سروری کاشانی باشد. چند مورد از این فرهنگ ذکر می‌شود:
- اهرون: به وزن شمعون، نام حکیمی است یهودی که در تمام علوم خصوصاً در طب مهارت داشت (محمد‌مقیم تویسرکانی: ذیل «اهرون»).
- انگشتو: به وزن مردم‌جو، چنگال بود و نانی که به شیر بمالند (همان: ذیل «انگشتو»).
- فرهنگی که با وجود تصحیفات فراوان، به خاطر تنظیم الفبایی و روش تلفظی آن مورد توجه زیادی بوده برهان قاطع است (ر.ک: داعی‌الاسلام، ۱۳۴۶: ج ۱، ۲۳). همین روش تنظیم و تلفظ، ضعف شاهد نداشتن این کتاب را تا حدودی جبران کرده است. البته در این فرهنگ به دلیل بدخوانی اشعار قدما ترکیب‌های ساختگی فراوانی نیز وجود دارد (منصوری، ۱۳۹۰: ۱۱۴). در این کتاب بیشتر واژه‌ها بر اساس واژه‌های هم‌وزن ضبط تلفظ شده‌اند که این خود نشان از تأثیرپذیری مستقیم از مجمع‌الفرس و فرهنگ جعفری است. تلفظ بسیاری از واژه‌ها نیز بر اساس روش‌های معمول مشخص شده است. نمونه‌های زیر نقل می‌شود:
- شادبهر: بر وزن فادزهر، به معنی خوشی و خوشحالی باشد و نام کنیزی هم بوده است (تبریزی: ذیل «شادبهر»).
- فرمگن: به کسر کاف فارسی بر وزن شرمگن، به معنی تنگدل و فرومانده و غمگین و اندوهناک باشد؛ چه فرم به معنی غم و اندوه و گن به معنی صاحب و خداوند است که خلاصه معنی آن صاحب غم و خداوند اندوه باشد (همان: ذیل «فرمگن»).
- صاحب فرهنگ رشیدی با این که یکی از ایرادهایش بر صاحب جهانگیری و سروری، عدم «توضیح اعراب» واژگان است؛ اما خودش نیز چنان که باید اعراب آنها را مشخص نکرده و در موارد مشخص کرده نیز روشش بسیار ساده است. گویی با این کار می‌خواسته از تقلید صاحب جهانگیری که دارای بهترین روش تلفظی است به دور باشد. چند نمونه از این فرهنگ ذکر می‌شود:
- افشون: به فتح الف و ضم شین، آلتی پنجه‌مانند که از چوب سازند و خرمن به آن بباد دهند. (رشیدی: ذیل «افشون»).
- بوم: به ضم، طایریست شوم و بدین معنی عربی است و زمین غیرآبادان و ناکاشته، ضد مرز... (همان: ذیل «بوم»).
- چکره و چکله: بالفتح، قطره‌ریزه که از آب بجهد و بتازی رشحه گویند... (همان: ذیل «چکره و چکله»).
- فرهنگ چراغ‌ها/یت با این که بیشتر، اصطلاحات و ترکیبات را دربردارد، اما مؤلفش در بیشتر مواقع، تلفظ دقیق مدخل‌های غیرترکیبی را ضبط می‌کند، که در این روش وامدار انجوشیرازی است؛ نمونه‌های زیر از این دسته‌اند:
- پیزری: به پای معروف و ضم زای معجمه [و راء مهمله] بیاء رسیده، رستنی‌ای است بسیار باریک و سست که مروحه از آن سازند و به مجاز هر چیز سست را گویند (آرزو: ذیل «پیزری»).
- جعبه: به ضم اول و به سکون عین مهمله و فتح بای موخده، لفظ عربی است به معنی ترکش و سرپوش تیر... (همان: ذیل «جعبه»).
- چلش: به ضمتین و شین معجمه، گیاهی است ترش که در آش‌ها کنند (همان: ذیل «چلش»).
- مسلم است که در فرهنگ اصطلاحات توقع ضبط تلفظ، بخردانه نیست؛ زیرا مدخل در این فرهنگ‌ها بیشتر ترکیبی است. همچنین فرض بر این است که کاربر، پس از دانستن تلفظ واژه‌ها به سراغ چنین فرهنگ‌هایی می‌آید؛ برای نمونه نمی‌توان از فرهنگ مصطلحات‌الشعر/ا توقع داشت که تلفظ مدخل «آب آشناک و آب آتش‌رنگ و آب گلزار رنگ» را مشخص کند. باین‌همه در این فرهنگ، تلفظ برخی از واژه‌ها مشخص شده است؛ برای نمونه:
- تله: به فتح و تخفیف لام، چیزی است که بدان جانوران را شکار کنند... به تشدید لام هم آمده (وارسته سیالکوتی: ذیل «تله»).

- خرسک: به کسر اول بازی است که طفلان بازند و آن چنان است که طفلی را خرس قرار دهند، او به چهار دست و پا ایستد و اطفال دیگر بر گرد او چرخ زنند، به هر که لگد زند باز او را خرس سازند... (همان: ذیل «خرسک»).

### ۱،۳- شیوه‌های ضبط تلفظ (آوانگاری) در فرهنگ بهار عجم

#### ۱،۱،۳- بر اساس واژه‌های هم‌وزن

ایراد این روش، احتمال بی‌اطلاعی کاربر از واژه هم‌وزن است؛ به‌ویژه اگر واژه هم‌وزن پس از مدخلی که ضبط تلفظ شده است، بیاید. نمونه‌های دوم و سوم ذیل از این دسته‌اند.

- اخگر: به کاف فارسی به وزن اختر... (تیک‌چند: ذیل «اخگر»).

- پرچین: به جیم فارسی به وزن پروین... (همان: ذیل «پرچین»).

- خلیجان: به وزن رمضان... (همان: ذیل «خلیجان»).

- درنگ: به وزن و معنی ترنگ (همان: ذیل «درنگ»).

#### ۲،۱،۳- بر اساس واژه‌های کوتاه

- اشتلم: به ضم اول و سوم و چهارم... (همان: ذیل «اشتلم»).

- عقاب: بالضم،... (همان: ذیل «عقاب»).

- غزل: بالتحریک،... (همان: ذیل «غزل»).

- حجاب: بالكسر، پرده. حجب به ضمتین جمع،... (همان: ذیل «حجاب»).

#### ۳،۱،۳- بر اساس واج‌های واژه

در این روش برای بیان تلفظ درست، برخی از واج‌های واژه - همراه یا بدون ذکر واژه‌ها - بیان می‌شود:

- بازیگوش: به کاف فارسی، طفلی که ..... و آنچه فارسی‌زبانان هندوستان به کاف تازی خوانند خطاست... (همان: ذیل «بازیگوش»).

- باسک: به ضم سین مهمله و کاف تازی... (همان: ذیل «باسک»).

- فشست: بالكسر و تقدیم المعجمه علی المهمله و الفوقانی... (همان: ذیل «فشست»).

- مخمل گرگ و مخمل گورگ: به کاف فارسی و واو مجهول و فتح رای مهمله و بدان واو... (همان: ذیل «مخمل گرگ و...»).

### نتیجه

از این پژوهش که به توصیف ساختار فرهنگ بهار عجم در سه بخش اختصاص داشت، نتایج زیر حاصل شد: لاله تیک‌چند در مدخل‌گزینی واژگان و چینش آنها، از بیشتر ظرفیت‌های واژگانی بر اساس مقوله‌های لفظی و معنایی استفاده کرده و این امر دلیل اصلی مدخل‌های فراوان فرهنگ اوست. در روش‌های آوردن مواد مدخل، او از بیست و پنج روش استفاده کرده و از این نظر نسبت به فرهنگ‌نویسان پیشین ممتاز است؛ نتیجه مهم این که در این زمینه بیشترین درصد به «معروف» و «-» اختصاص یافته که به ترتیب نشانه پرکاربرد بودن واژه در زبان عموم و آگاهی فرهنگ‌نویس از ثابت نبودن معنی واژه با توجه به بافت‌های گوناگون است؛ بنابراین نیاروردن توضیح بر آوردن آن ترجیح داده شده است. در این فرهنگ کمترین درصد مواد مدخل به «مشهور» اختصاص یافته است که بی‌نیازی فرهنگ‌نویس و کاربر را از توضیح مدخل می‌رساند. در بخش سوم این نتیجه حاصل شد که لاله تیک‌چند بیشتر به دلیل جنبه آموزشی فرهنگش، بیش از دیگر فرهنگ‌نویسان فارسی به مقوله تلفظ واژگان اهمیت داده است؛ تلفظ بسیاری از مدخل‌های فرهنگ بهار عجم ضبط شده است و از این نظر

می‌توان آن را جامع‌ترین فرهنگ تا زمان تألیف دانست. هرچند او نیز از روش‌های تلفظی صاحب جهانگیری استفاده کرده است؛ اما امتیاز کارش در این زمینه، علاوه بر توجه بیشتر به واج‌شناسی واژگان، تفاوت کمی است.

## منابع

۱. اسدی طوسی، علی بن احمد، (۱۳۱۹)، لغت فرس، به تصحیح عباس اقبال، تهران: چاپخانه مجلس.
۲. انجو شیرازی، میرجمال‌الدین حسین، (۱۳۵۱)، فرهنگ جهانگیری، ویراسته رحیم عفیفی، جلد اول و دوم، مشهد: چاپخانه دانشگاه مشهد.
۳. اوحدی بلیانی، تقی‌الدین، (۱۳۶۴)، سرمه سلیمانی، به تصحیح محمود مدبری، چاپ اول، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۴. باطنی، محمدرضا، (۱۳۸۸)، «نکاتی درباره فرهنگ‌نگاری»، ویژه‌نامه نامه فرهنگستان، شماره ۲، صص ۱۷۵ - ۱۶۸.
۵. بدرالدین ابراهیم، (۱۳۸۱)، زفان گویا و جهان پویا، به کوشش حبیب‌الله طالبی، تهران: پازینه.
۶. بکری بلخی، محمد بن قوام، (۱۳۹۴)، بحرالفضایل فی منافع الأفاضل، به تصحیح میرهاشم محدث، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
۷. بهار، لاله تیک‌چند، (۱۳۸۰)، بهار عجم، به تصحیح کاظم دزفولیان، ۳ جلد، چاپ اول، تهران: طلایه.
۸. تبریزی، محمدحسین، (۱۳۶۲)، برهان قاطع، به اهتمام محمد معین، جلد دوم تا چهارم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۹. تویسرکانی، محمدمقیم، (۱۳۶۲)، فرهنگ جعفری، به تصحیح سعید حمیدیان، مرکز نشر دانشگاهی چاپ و انتشارات دانشگاه تهران: تهران.
۱۰. جاروتی، ابوالعلاء عبدالؤمن، (۱۳۵۶)، مجموعه الفرس، به تصحیح عزیزالله جوینی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۱۱. داعی الاسلام، محمدعلی، (۱۳۱۸)، فرهنگ نظام، جلد پنجم، حیدرآباد دکن.
۱۲. داعی الاسلام، محمدعلی، (۱۳۴۶)، فرهنگ نظام، جلد اول، حیدرآباد دکن.
۱۳. دبیرسیاقی، محمد، (۱۳۶۸)، فرهنگ‌های فارسی و فرهنگ‌گونه‌ها، چاپ اول، تهران: اسپرک.
۱۴. دزفولیان، کاظم، (۱۳۷۹)، «فرهنگ‌نویسی در ایران و شبه‌قاره هند و پاکستان و بهار عجم»، پژوهشنامه علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۲۷، صص ۳۳ - ۱۵.
۱۵. دهلوی، حاجب‌خیرات، (۱۳۵۲)، دستورالافاضل فی لغات الفضايل، به اهتمام نذیر احمد، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۱۶. ذاکرالحسینی، محسن، (۱۳۸۶)، دانشنامه زبان و ادب فارسی، جلد دوم، مدخل «بهار عجم»، چاپ اول، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، صص ۷۶ - ۷۴.
۱۷. ذاکرالحسینی، محسن، (۱۳۸۷)، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، جلد دوم، مدخل «بهار عجم»، چاپ اول، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، صص ۹۴۸ - ۹۴۶.
۱۸. رامپوری، غیاث‌الدین محمد - سراج‌الدین علی خان آرزو، (۱۳۶۳)، غیاث‌اللغات و چراغ هدایت، به کوشش منصور ثروت، چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
۱۹. زمانی باب‌گه‌ری، وجیهه - بصیری، محمدصادق (۱۳۹۷)، «ترکیب و اشتقاق در دستور زبان فارسی و عربی»، فنون ادبی، سال دهم. شماره دوم، صص ۸۶ - ۶۹.
۲۰. سروری کاشانی، محمدقاسم، (۱۳۳۸)، مجمع‌الفرس، به کوشش محمد دبیرسیاقی، جلد اول، تهران: علمی.

۲۱. سلسله‌سبزی، کبری، (۱۳۸۸)، «تعریف‌نگاری در فرهنگ امثال سخن»، ویژه‌نامه نامۀ فرهنگستان (فرهنگ‌نویسی)، شماره دوم، صص ۱۵۶ - ۱۴۶.
۲۲. سلطانی، اکرم، (۱۳۸۶)، «بررسی شیوه‌های لغت‌نویسی در چند فرهنگ معتبر فارسی»، نامه فرهنگستان، دوره نهم، شماره ۳۴، صص ۷۰ - ۶۰.
۲۳. صفرزاده، بهروز، (۱۳۹۴)، «تعریف‌نگاری با جمله‌های کامل»، ویژه‌نامه نامۀ فرهنگستان، شماره ۱۰، صص ۴۰ - ۳۳.
۲۴. عباسی، حبیب‌الله، (۱۳۹۴)، «شبه قاره، پیشگام فرهنگ‌نویسی فارسی»، مجله مطالعات و تحقیقات ادبی، شماره ۱۸، صص ۱۳۲ - ۱۲۱.
۲۵. فخری اصفهانی، شمس‌الدین، (۱۳۳۷)، معیار جمالی و مفتاح ابواسحاقی، ویراسته صادق کیا، تهران: چاپخانه دانشگاه.
۲۶. فیضی سرهندي، الله‌داد، (۱۳۳۷)، مدارالافاضل، به اهتمام محمد باقر، جلد اول، لاهور: انتشارات دانشگاه پنجاب.
۲۷. قریشی، وحید، (۱۳۷۷)، دانشنامه جهان اسلام، جلد چهارم، مدخل «بهار، لاله تیک‌چند»، چاپ اول، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، صص ۶۹۸ - ۶۹۷.
۲۸. قواس غزنوی، فخرالدین مبارکشاه، (۱۳۵۳)، فرهنگ قواس، به اهتمام نذیر احمد، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲۹. قوام فاروقی، ابراهیم، (۱۳۸۵)، شرفنامه منیری یا فرهنگ ابراهیمی، به تصحیح حکیمه دبیران، جلد اول، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۳۰. قیّم، عبدالنبی، (۱۳۸۵)، «تحول و تطور فرهنگ‌نویسی عربی - فارسی»، کتاب ماه، ادبیات و فلسفه، شماره ۱۰۹ و ۱۱۰ و ۱۱۱، صص ۵۹ - ۵۲.
۳۱. لاد، محمد، (۱۸۹۹)، مؤیدالفضلا، به همت منشی پراگ‌نرین، جلد اول و دوم (دو جلد در یک جلد)، چاپ دوم، کانپور: مطبع نامی منشی نولکشور.
۳۲. مدنی تتوی، عبدالرشید، (۱۳۳۷)، فرهنگ رشیدی، به تصحیح م. محمدری عباسی، جلد اول و دوم، تهران: انتشارات کتابفروشی بارانی.
۳۳. منصورى، مجید، (۱۳۹۰)، «تحلیل دو واژه و ترکیب ساختگی در فرهنگ جهانگیری و برهان قاطع»، فنون ادبی، سال سوم، شماره ۱، صص ۱۲۲ - ۱۱۳.
۳۴. نخجوانی، محمد بن هندوشاه، (۱۳۵۵)، صحاح‌الفرس، به اهتمام عبدالعلی طاعتی، چاپ دوم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳۵. نصر اصفهانی، زهرا، (۱۳۹۴)، «فرهنگ فرهنگ»، فنون ادبی، سال هفتم، شماره ۱، صص ۱۳۲ - ۱۲۱.
۳۶. نقوی، شهریار، (۱۳۳۹)، «فرهنگ‌نویسی در هند و پاکستان (۱)»، ارمغان، دوره بیست و نهم، شماره ۴ و ۵، صص ۱۸۰ - ۱۷۱.
۳۷. نقوی، شهریار، (۱۳۴۱)، فرهنگ‌نویسی در هند و پاکستان، تهران: انتشارات اداره کل نگارش وزارت فرهنگ.
۳۸. نوش‌آبادی، تاج‌الدین، (۱۳۸۰)، دانشنامه ادب فارسی - ادب فارسی در شبه قاره، جلد چهارم، بخش سوم، مدخل «فرهنگ‌نویسی در شبه‌قاره»، چاپ اول، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، صص ۱۹۸۰ - ۱۹۶۳.
۳۹. وارسته سیالکوتی، مل، (۱۳۶۴)، مصطلحات‌الشعرا، به کوشش سیروس شمیسا، تهران: مؤسسه پژوهش‌های فرهنگی.
۴۰. هاشمی میناباد، حسن، (۱۳۸۶)، مجموعه مقالات فرهنگ‌نگاری، دفتر دوم، چاپ اول، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.